

KÖZLEMÉNYEK

Ismeretlen német kalendárium Thökölyről (1693). A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek nemzeti könyvtári feladatának megfelelően módszeresen gyarapítja 17. századi német nyomtatványainak gyűjteményét.¹ A közelmúlt vásárlásai között találtunk rá egy olyan kiadványra, amelynek tartalmát illetően regisztrált hungarikumaink között van a helye, amennyiben a szerzőről is sikerülne bebizonyítani, hogy magyar származású, akkor pedig az RMK III. kiegészítése is újabb tétellel bővíthet. Az Xb 4511 jelzetű kiadvány címléírása a következő:

Alter und Neuer / Gesprächs-Calender, Auf das Jahr nach Jesu Christi Geburt, / M. DC. XCIV. / Worinnen, / Nebst den gebräuchlichen und andern nützlichen Sachen, wie auch al / lerhand Hauß-und Gesundheits-Reguln, Auf- und Untergange der Sonnen und des / Mondens, Bericht vom Wachsthum der Früchte, auch rechter Zeit zu säen, / pfpoffen, pflantzen, vnd mancherley Erwehlungen zu finden; / Wie auch das von der bißherigen Kriegs-Unruhe / in Ungarn gehaltene Gespräch / so allerhand Denck-würdige Sachen in sich hat: / Zwischen / Einem vertriebenen Ungar, / Einem Türcken, / Einem Jesuiten, und / Einem Evangel. Doct. Theol. / mittheilen wollen / POLYDOR ETUS Rennemann, Hung. / Leipzig, Zu finden bey Johann Rupert Keilen. 4° [22] lev.

A kiadvány szerzőjéről semmit nem tudunk, a magát magyarnak nevező szerző sem magyar, sem német névtárakban, lexikonokban nem található, feltehetően pseudonym nyomtatványról van szó, ám az ilyen jellegű szakirodalom mindezidáig nem adott eligazítást. A címléírásból is látható, hogy a tartalmi hungarikum jelleg nem lehet kérdéses, azonban a szöveg megismerése még több érdekességet tartogat.

A lipcsei terjesztésű kiadvány hagyományos rovatait tekintve a 17. század közepén évente megjelenő kalendáriumok sorába tartozik.² A naptárrész tíz hasábos felosztású, a bevezetőben az év meghatározása, a kalendáriumban használt jelek magyarázata található. A tíz hasáb tartalmazza a hét napjait, a régi naptár szerinti névnapokat, a dátumot és csillagképet, az asztrológiai magyarázatot, az új naptár szerinti dátumot és névnapokat, az időjárási viszonyok jelzését, helyet a feljegyzéseknek és a megfelelő pénznemek szerinti kiadásoknak. (A hasábszerkezetben található a beszélgetés is, amelyre később visszatérünk.) A hagyományos naptár után található a kalendárium ugyancsak hagyományos Practica része, amely évszakonként csoportosította a fejezeteket. A szépirodalmi jelleget kiemelendő a szerző valamennyi címhez Boccaccio-szerű anekdotákat fűz, majd hónapanként közli az egészségügyi szabályokat, a háztartási tennivalókat, tanulságos bibliai

¹ MKsz 1996. 1. 89–93.

² A naptárak szerkezetéről a szakirodalom összefoglalásával I. KOVÁCS I. Gábor: *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*. Bp. 1989.

történeteket, az adott hónapban hatásos drágakövek leírását. A naptárak használói körét egyértelműen meghatározva külön jótanácsokat olvashatunk a földművesek számára, ugyancsak megadja a szerző a nevezetes vásárok helyét és idejét. Az Aderlaß-Tafel és a hozzá tartozó bioritmus eligazít az alapvető egészségügyi tennivalók területén, de ezt szolgálja a hold állását, a telihold kiszámítását elősegítő táblázat is.

A kiadványnak a hagyományostól eltérő jellege már a cím megjelölésében érzékelhető: a 17. századi kalendáriumok szokásos címmegjelölésétől különbözve, amely többnyire Alt- und neuer Schreibkalender-nek nevezi magát, utalva a feljegyző funkcióra, nyomtatványunk az *Alter und Neuer Gesprächs-Calender*, azaz „beszélgetés-naptár” öndefiníciót használja. A beszélgető személyek: egy elűzött magyar, egy török, egy jezsuita és egy evangélikus doktor. Valamennyiük jól azonosítható viseletbe öltöztetve látható a címlapon is, a primitív fametszet klisékből építkezik, szerzője után nem érdemes nyomozni.³ A beszélgetés egy hasábon át végighúzódik az éves naptár napjai mellett, a szöveg hosszúsága szemmel láthatóan a nyomtatott terjedelem adta lehetőségekhez igazított.

A beszélgetésnek nemcsak szereplője magyar, hanem tartalma is, miként a cím előre jelzi, „a mostani háborús nyugtalanság” a diszkuszió témája. Az elűzött magyar⁴ tanácstalan sóhajaival indul a beszélgetés, amire török partnere rögtön azzal válaszol, miért nem csatlakozik a muzulmánokhoz és Thökölyhez. A magyar száműzött reménykedik Isten kegyelmében, amivel a törököt elfordítja a keresztények üldözésétől és kereszténnyé változtatja. A török éppen ellenkezőleg gondolja: a keresztény magyar megtarthatja hitét, éppúgy senki nem fogja bántani, mint ahogy Thökölyt sem kárhoztatták tévelygő hite miatt. Erre már a jezsuita szereplő sem tud hallgatni, a törököt Jesus meggyalázójának, istentelennek és szemérmetlennek mondja, aki a tisztsséges magyarokat az átkozott mamoheti hitre és a császár elleni rebellióra biztatja. A török szerint a jezsuita zavarja meg a békét, izgatja egymás ellen az uralkodókat, ezért megérdemli a lenyakazást. A magyar becsületes embernek tartja magát, aki nem áll össze hazája ellenségével és nem fordul a keresztény hit ellen. A török számára mást jelent a haza fogalma, hiszen minden birodalom biztosítani tudja a jóvedelmet, megélhetést, tiszteletet és reputációt. Éppen ezért miért lenne hazaellenes, ha a magyarok a törvényt uralkodó, Thököly mellé állnának? Erre ismét a jezsuita vág közbe, aki Thökölyt nem királynak, hanem rebellisnek tartja, akit József király ki fog utasítani az országból. Aki önmagát tette királlyá, az a császár ellen cselekedett. A török azonban tudja, hogy a hatalmas szultán koronázta meg Thökölyt és 15. pontos menlevélben biztosította jogait. A török athnámé 10. pontja szerint pedig a béketörő jezsuitákat kell kiűzni az országból. Ekkor kapcsol-

³ A metszethez hasonló, ám sokkal fejlettebb változat az az 1682-ből származó C. M. B.-jelű felvidéki (?) német mester rézkarca, amelyen Luther, Thököly és egy jezsuita pap beszélget. L. CENNERNÉ WILHELM BIZELLA: *Thököly Imre és szabadságharca az egykorú grafikában*. In: KÖPECZI BÉLA: „Magyarország a kereszténység ellensége.” *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*. Bp. 1976. 347–371. Az idézett metszet a 7. számú mellékleten látható.

⁴ A Magyarországról elűzött beszélgetőpartner gyakori szereplője a német nyelvű politikai irodalomnak. Magyar száműzött tanítónak mondja magát annak a terjedelmes kötetnek az egyik szereplője is, amely éles francia- és pápaellenességével jól beleillik a protestáns német fejedelemségek propagandatevékenységébe. A kiadvány szintén a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek új gyarapodásai között található: Glaube und Gedult / Der Heiligen / In dem / Babylonischen / Frankreich, / Oder: / Gespräch zwischen einem Französischen Frei- / herrn, Ungarischen Prediger und Schottischen / Edelmann, / Darinn erwiesen wird, / Daß Frankreich ein zweites Babel, / Und der jetzt / Herschende König / Das Thier seie, / Davon in der Offenb. Cap. 13. / Aus dem Holländischen ins Teutsche übersezt, / und mit Kupfern und Registern versehen. / [fametszet] Getruckt im Ende der 42. Wochen. / 8° [8] lev., 582 lap., [5] lev. 10 rézmetszetű tábla [cca. 1690]. Jelzete: HAB Xb 169.

lódik a beszélgetésbe a quartett eddig néma szereplője, az evangélikus doktor. Thökölyvel való párhuzamként említi Fürstenberg herceget, aki először áruló volt, majd Köln választó fejedelme lett. Ilyen alapon Thököly is reménykedhet a királyi jogar elnyerésében. Sem a magyarokat, sem a németeket nem lehet legyőzhetőnek tartani, ezt az eddigi harcok bebizonyították. Az evangélikus doktor álláspontja szerint egy csata megnyerése még nem jelenti az egész háború megnyerését, a ma még legyőzött nemzet holnapra feltámadhat és győztesse válhat. A magyar disputáló véleménye szerint a török sem legyőzhető, ezt bizonyítja Nagyvárad visszahódítása. A török szerint a megkötendő béke feltételeként Váradot vissza fogják kapni, amint ezt XIV. Lajos megígérte. A doktor szembeállítja a bátor németeket a rabló franciákkal, a török pedig arra hivatkozik, hogy a birodalommal megkötött béke után a franciák szembe fordulnak velük, és együttesen fognak fegyvert a törökök ellen. A doktor szerint többé senki nem hisz a franciáknak, akik mind a Német-Római Birodalomnak, mint a törököknek ellenségei és meg fogják kötni a békét. Ez a megállapítás fejezi be a vitaközlést.

A röviden ismertetett beszélgetés több szempontból is érdekes. Megjelenése arra az időszakra esik, amikor a Thököly iránti érdeklődés szinte teljesen visszaszorul.⁵ A naptár az 1694-es évre szól, tehát 1693 végén kellett megjelennie. Amint Köpeczi Béla megállapítja, „A 90-es években csökken az érdeklődés Magyarország és különösen Thököly iránt. Inkább az Ottomán Birodalomról szóló munkákban vagy még általánosabb összefoglalókban találunk utalást a magyarországi helyzetre és a magyar történelemre”.⁶ Megjelenik ugyan J. C. Feigius jezsuita történétíró *Wunderbarer Adlers-Schwung* c. munkája Bécsben, ez azonban Magyarország Orteliusra visszamenő bemutatásánál csak 1690-ig követi az eseményeket. Az 1693-ban megjelent külföldi folyóiratok alig foglalkoznak Magyarországgal, a *Lettres historiques* ezévi utolsó híradása is áprilisból származik, a későbbiekben mint a többi lap, csak Belgrád ostromával foglalkozik. A párizsi *Gazette*, az amszterdami *Recueil des Nouvelles* francia szempontból tárgyalják a törökkel kapcsolatos harcok és tárgyalások eseményeit illetve kilátásait. Ugyanakkor ebben az időben jelenik meg Thököly legrészletesebb korabeli életrajza, amelyet már a kortársak is Jean Leclerc munkájának tulajdonítanak. A francia eredeti „A Cologne chez Jacques de la Vérité” fiktív impresszummal 1692-ben jelent meg *Histoire d’Emeric comte de Teleki, ou Mémoire pour servir à sa Vie* címmel, angol fordítása 1693-ban Londonban *Memoirs of Emeric Count Teckely* címen. A német nyelvterületről azonban ebből az évből nem ismerünk olyan feldolgozást, amely Thököly és Magyarország sorsáról az aktualitás érvényével hatna.⁷

Az *Alter und Neuer Gesprächs-Calender* ugyan nem sok aktuális eseményről számol be, jelentősége azonban éppen az, hogy egyáltalán megjelent. A beszélgető személyek közül egyértelműen kiemelt szerepet kap a német evangélikus doktor, ő zárja a beszélgetést, mondja ki a végső megállapítást, tehát kifejezi a szerző (szerkesztő?) álláspontját. A főszereplővé emelt személy egyértelművé teszi a beszélgetés francia-ellenségét is. Ugyan a törökök jelentik a fő ellenséget, őket azonban csak a jezsuita gyalázza, a beszélgetés tanulsága a franciák állhatatlanságának kimondása. Thököly királyságát is csak a jezsuita résztvevő kárhoztatja, az evangélikus doktor szerint hasonló esetre német területen (Fürstenberg herceg) is van példa. A jezsuita-ellenes török megjegyzésre viszont sem a magyar, sem a német résztvevő nem reagál. A hagyományostól eltérő a megjelenítés módja is, a naptárak eseménykrónikájában újdonság a párbeszédesség jelleg, ugyanak-

⁵ KÖPECZI Béla: *i. m.*

⁶ KÖPECZI B.: *i. m.* 270.

⁷ Nem szolgál új adattal CSAPODI Zoltán tanulmánya sem (*A Thököly-felkelés visszhangja a Német-római [!] Birodalom területén.* = Aetas 1995. 1–2. sz. 140–170.), mert csupán az 1677–92 közötti időszakot vizsgálja, „hiszen Thököly aktív politikai működést ebben a másfél évtizedben fejtett ki”.

kor rendkívül nagy számban olvashatunk fiktív személyek beszélgetéseiről a pamfletirodalomban és a német barokk egyik kedvelt műfaja volt a beszélgetésjáték (Gesprächspiel).

A szokatlan tartalom és megjelenítési forma konstatálása mellett nem hanyagolható el az a szempont sem, hogy kinek készült a nyomtatvány. A szabályos kalendáriumrészből következők, hogy a naptár olvasói körét a német kereskedő polgárság és földműves réteg között kell keresnünk. A forgalmazó könyvkereskedő lipcei székhelyű, a megjelenített személyek fontossági sorrendjéből következően evangélikus közönségre számított. Ezt támasztja alá a nyomtatvány franciaellenessége is, a protestáns német fejedelemségek erőteljesen tartottak a katolikus francia befolyástól.

Az unikumként megismert német kalendárium jelentőségét nem eltúlozva utalni kell arra a szerepre, amelyet a korabeli külföldi nyomtatványok betöltöttek a magyarországi események nemzetközi megítélésében. A megélenkülő propagandakutatás, a közvélemény alakításának vizsgálata az utóbbi években új lendületet vett, az elméleti alapvetések és a forráskutatások elsősorban a 17. sz. második felére koncentráálódtak.⁸ A vizsgálatok kiterjedtek a politikai publicisztika különböző műfajaira (pamfletek, röpiratok stb.), a történeti, földrajzi leírásokra éppúgy, mint a szépirodalmi megjelenítésekre (versek, drámák, széppróza) és a grafikai ábrázolásokra. Jóllehet a kalendáriumokkal foglalkozó szakirodalmi feldolgozások sokféle szempontot érvényesítettek⁹, a politikai propaganda eszközként nem foglalkoztak a naptárakkal, feltehetően azért, mert a nagy példányszámú kiadványok – mulékony tartalmuk miatt – csak kis mennyiségben maradtak fenn.Éppen ezért értékes, ha egy-egy váratlanul előbukkanó példány felhívja a figyelmet arra, hogy a nagyon széles és nem túlságosan magas műveltségű olvasóréteg befolyásolására ezzel a műfajjal is lehetőség nyílt.

NÉMETH S. KATALIN

Fridvaldszky János (1730–1784) élete és munkássága.* Fridvaldszky János a 18. századi művelődéstörténet érdekes alakja. Eddig még nem jelent meg róla életrajz, legfőként azért, mert csak a jelen korban áll össze szerteágazó tevékenységéről egységes kép. Igazi polihisztor volt, eddig különféle szakterületek külön-külön tartották számon.

Klaniczay Tibor „a legkiválóbb jezsuita historikusok” közt említi. Benkő Samu társadalompolitikusként ismeri, Csetri Elek a leglelkesebb méltatója, de csak mint mezőgazdasági szakírónak. Mineralógusi, teológusi tevékenységét kevésbé ismerik. Bogdán István mint papíripari feltalálót tartja számon, de József keresztnéven. Kosáry Domokos felfedezi sokoldalúságát, s mint „sokat író” minősíti. Trócsányi Zoltán az, aki őt először érdeme szerint méltatja.

Életével kapcsolatban számos téves adat van forgalomban. Nem volt tisztázott az sem, hogy rokona-e Frivaldszky Imre (1799–1870) és Frivaldszky János (1822–1895) természettudósoknak. Ezt ők maguk sem tudták, a genealógus Nagy Iván sem tudott dönteni ebben a kérdésben.

⁸ L. Köpeczi Béla és Csapodi Zoltán id. tanulmányait, valamint LUKÁCS Zs. Tibor: *A korabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése.* = Aetas 1995. 1–2. sz. 68–94., G. ETENYI Nóra: *A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében.* = Uo. 95–139.; Uő: *Az 1663–64-es magyarországi török elleni háború a birodalmi nyilvánosság előtt.* Kandidátusi disszertáció. Kézirat. Használatáért a szerzőt illeti köszönet.; R. VÁRKONYI Ágnes: *Európa Zrínyije.* = ItK 1996. 1–2. sz. 1–39.; BENE Sándor: *A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben.* = ItK 1996. 4. sz. 369–394.

⁹ Vö. HERVAY Ferenc: *Magyar krónika a régi magyar kalendáriumokban.* = MKsz 1970. 4. sz. 373–378.

* SZINNYEI III. 759. h.: a születési évszám tévesen 1740.